

Eesti filosoofia aastakonverents 2023

Ettekannete teesid

Sisukord

Aive Pevkur.....	2
Anto Veldre.....	2
Ave Mets.....	5
Bruno Mölder.....	6
Edit Talpsepp, Ave Mets.....	6
Eduard Parhomenko.....	7
Endla Lõhkivi.....	8
Eveli Neemre.....	9
Henrik Sova.....	10
Ines Piibeleht.....	10
Jaana Eigi-Watkin.....	11
Jaanika Puusalu.....	12
Juhan Hellerma.....	12
Jüri Lipping.....	13
Katrin Velbaum.....	13
Kelly Hrupa.....	14
Kevin Rändi.....	15
Leo Luks.....	16
Margus Ott.....	17
Mario Rosentau.....	17
Märt Pöder.....	19
Märt Väljataga.....	19
Miriana Maio.....	20
Ott Puumeister, Silver Rattasepp.....	21
Peeter Mürsepp.....	21
Rita Niineste.....	22
Robert Kuusk.....	23
Simon Barker.....	23
Vivian Puusepp.....	24

Aive Pevkur

Kust tulek, kuhu minek – filosoofia s(t)aatusest tehnikaülikoolis

Filosoofia õpetamisest Eestis on seni kõneldud eelkõige Tartu ülikooliga seonduvalt. Samas on ka teistes ülikoolides varsti pea sajandi kestnud filosoofia õpetamise traditsioon, mis on paratamatult mõjutanud tervet emakeelse mõtlemise, sh tehnikast ja tehnoloogiast mõtlemise kultuuri ja traditsiooni. Vaatlen filosoofia ja eetika (Dunstan 1981, Zajda 1988) õpetamist Tallinna Tehnikaülikoolis läbi viimase sajandi (TTÜ 2018, Laas 1984) ning sellega seotud väljakutseid ideoloogilise surve kadudes (Laanemäe 1995, Khasanova et al 2013).

Viimase kahekümne aasta õppekavade läbilõike (Ramnath et al 2023) näitab tulevastele inseneridele filosoofia ja eetika õpetamise dünaamikat. Küsin, kas filosoofia ja eetika õpetamine tehnikaülikoolis käib kaasas tehnoloogia ja ühiskonna väljakutsetega. Kuhu liigub ja mis saab filosoofiast ülikoolides, kus puudub filosoofide ettevalmistamine? Kuidas mõjutab see Eesti filosoofiat?

Osutused:

Dunstan, J. (1981). Soviet moral education in theory and practice. *Journal of Moral Education*, 10 (3), 192–202.

Khasanova, G., et al. (2013). Ethics in training of engineers. In 2013 International conference on interactive collaborative learning (ICL)

Laanemäe, A. (1995). Kas oht ikka varitseb? [eetikakursuse sisseviimise vajalikkusest TTÜs] // *Tehnikaülikool* 23.

<https://digikogu.taltech.ee/et/Item/95e7c0cb-1330-4a66-b9f7-cdd530cc615b>

Laas, J. (1984). TPI teadlaskonna osa Eesti NSV teadusorganisatsioonis. Kõrgema tehnilise hariduse ja tehnilise mõtte areng Eestis, Toim. Mägi, Vahur, Tallinna Polütehnilise Instituudi toimetised 590.

<https://digikogu.taltech.ee/et/Item/3ea16b13-fdbb-419d-a40b-8f40ebd066a3>

Ramnath, A., Sue Bix, A., Winberg, C., Pevkur, A., Conlon, E., 2023. The Historically Global Forming of Engineering Education, pp. 9–29.

<https://doi.org/10.4324/9781003287483-3>

TTÜ. (2018). Tallinna Tehnikaülikool 1918–2018. TTÜ kirjastus.

Zajda, J. (1988). The moral curriculum in the Soviet school. *Comparative Education*, 24 (3), 389–404.

Anto Veldre

1:1; 1:M; M:M - relatsioonist läbi isomorfismi vastavuse ja singulaarsuseni

[Kas tehnoloogia areng viib vältimatult düstoopiani ja meie emakeele väljasuremiseni?]

Ei ole vast uudis, et keel on filosoofias oluline kategooria. Näiteks raskestitõlgitavad mõisted -- hing ja meel.

Sapir/Whorfi hüpoteesi kohaselt, me saame oma mõtet väljendada eeldusel, et leidub vastav mõiste koos terminiga. Paraku, mõiste on mõnevõrra keelespetsiifiline kategooria. Eksisteerivad säärased liiderkeelne mõisted, mille kaetus emakeelse terminiga on kas kõikuv või olematu (*control*, *pivot*). Kui kaks selgitusteks kasutatavat [semantilist] taustsüsteemi (keelt) pole isomorfsed / homomorfsed, siis mõiste emakeelne ja liiderkeelne kirjeldus kas erinevad või on omavahel vastuolus. Liiderkeeles kirjeldatud mõiste läheb siis jupitamisele (*control*: kontrollimine, juhtimine, reguleerimine, ohje, meede) ja ühtainsat eestikeelset terminit ei leidu.

Näide 1: EL on teinud katset käibelt kõrvaldada sõna "piim" igas tähenduses, mis pole seotud imetajate klassiga, kuigi otsene vajadus selleks on vaid keeltes, kus piim ja lüps on samatüvelised.

Näide 2: Microsofti (*NTFS*) ja Linuxi (*ext4*) failisüsteemide kooskasutus -- see on võimalik vaid nuditult, kuivõrd FS atribuutide ülesehitus on teistsugune (*Everyone*).

Näide 3: poliitikas on palju kära põhjustanud mõiste "ühetaoline" (valimised). Ebaõnnestunud tõlge fraasist "*of equal suffrage*" on loonud terve vastaliste kategooria.

Eraldi teema on globaliseerumine. On arusaadav, et globaalse mastaabi juures sõidetakse väiksematest olemitest lihtsalt üle. Mõtlejale pakub huvi, kuidas täpselt see toimub ja millal jõutakse singulaarsuseni (selle sõna mõnes või igas tähenduses). EL propageerib eufemismi "*domain loss*" — s.o. olukord kus emakeelne teadus inglise keele varjus enam ei arenegi.

Inimkonna üks olulisimaid tehnoloogiaid on protsendiga laen. Talgud seda laias mastaabis asendada ei suudaks. Mõningate mööndustega saab matemaatiliselt näidata, kuidas väljalaenatav raha järjest "paljuneb", kogunedes väljaku sellesse nurka, kus teda algselt oli kõige rohkem. Täna toimub sama tehnoloogiaga — "*Big Five*" tehnoloogiafirmad asuvad eranditult USAs. Kas on ehk tegemist diversiteedi kaoga ja M'ist saab 1?GDPR sündi EL vastukaaluna tuleb näha just selles võtmes. Sama toimub ka intellektuaalse omandiga - kus on, sinna tuleb juurde. Kas on võimalik, et kapitali liigid (raha, tehnoloogia, teadmus) on omavahel asendatavad? Kui nii, siis koguneb väljaku ühte nurka kõik ning tehnoloogia areng viib otseteed düstoopiani.

In English:

1:1; 1:M; M:M - From relation via isomorphism towards correspondence and singularity

[Will the emergence of technology inevitably lead to a dystopia and the extinction of our mother tongue?]

It shouldn't be a news that our language is an important philosophical category. E.g. some German concepts like *die Seele*, *der Geist*, *die Gestalt* do not translate into English well.

According to the hypotheses of Sapir and Whorf, we can express our thoughts just based on the concepts and words present in our language. A concept may occur to be too language-specific. The concepts (like *control*, *pivot*) of bad or unstable translatability may exist in a leader language. Provided the two [semantic] systems (i.e. languages) used to explain the world are not isomorphic /homomorphic, then the description of the concept diverges depending whether given in the leader language or mother tongue. A concept in the leader language then gets vivisected aloof (*control*: kontrollimine, juhtimine, reguleerimine, ohje, meede) b/c no one single equivalent in our mother tongue will suit.

Example 1: EU has attempted to prohibit the word "milk" in any context outside of the mammals. However, it only was necessary for languages where "milk" and "milking" share the stem.

Example 2: using Microsoft (NTFS) and Linux (ext4) file systems interchangeably is only possible to the extent of the common denominator b/c the specification of the attributes differ considerably.

Example 3: the election term "ühetaoline" made a big fuzz in Estonian politics. An old bad translation of the phrase "of equal suffrage" has created a whole army of e-election adversaries.

Globalization is a special topic. To escalate anything to the global scale, smaller entities (like Estonian language) will naturally just be overrun. An independent thinker is curious to get know when and on what circumstances will the road roller drive over us and when shall the singularity (in some or all meanings of this word) become due. EU is promoting an euphemism "*domain loss*"—meaning the situation where a native language science will be shadowed by English and cease to develop any further.

One of the most important achievements of the humankind are loans against interest. Bees ("*talgud*") are unable to substitute that on a global scale. With some concessions, it can be shown mathematically how the cash being loaned off starts to reproduce itself, and will gather on that corner of the playfield where there initially was most of it. Today something similar is happening to technology, thus the "Big Five" companies are all located in US. Is this the loss of diversity and will M soon transform into 1? The birth of the GDPR should be seen in this very key.

Twin processes happen to intellectual property - it will multiply wherever there is much of it. But is it possible that the types of the capital can be mutually substituted? B/c if they can, then ANYTHING will gather in ONE known corner of the global playfield. If so, the further emergence of the technology will develop right into a dystopia.

Ave Mets

Ernst Kappi tehnikafilosoofia ja piiride tõmbamine hea ja halva vahele tehnikas

Ernst Kapp oli 19. sajandi saksa-ameerika tehnikafilosoof, kelle Ameerika-eksiil oluliselt mõjutas tema filosoofilist mõtlemist tehnikast: kirve edendamine ergonoomiliseks vastavalt vajadusele raiuda oma tee läbi kontinendi tihedate metsade, vastandatuna Saksa ebaergonoomilisele ja -efektiivsele kirvele, ajendas ideed tehnika evolutsioonist ning seotusest inimkehaga. Inimkeha sai selle evolutsiooni alguspunktiks: kõik tööriistad, nende funktsioonid, on alguse saanud inimkeha enda funktsionaalsusest, arenenud selle funktsionaalsuse tõhustamise ja võimendamise ning erinevate funktsioonide kombineerimise läbi. Kui selline evolutsioon on (järje)pidev, siis praegused tehnoloogiad on loomulike/looduslike asjade ja toimete edasiarendus ja seega ka ise loomulikud/looduslikud.

Toon näite perforeerimisest/lõikamisest. Inimese keha oma instrumendid perforeerimiseks on hambad ja küüned. See on vajalik elutähtsateks toiminguteks nagu toidu tükeldamine parajateks paladeks, et seda neelata, nagu paljudel teistel loomadel. Perforeerimine, lisaks nimetatud funktsioonile, teenib ka eesmärgi objekt (nt saak) liikumatuks muuta. Liikumatuks muutmine võib osutuda kasulikuks ka muudel eesmärkidel, nt vaenlase ohutustamiseks enesekaitseks või rünnakuks. Inimese enda perforeerimisorganitest ei pruugi enam piisata, tarvis on kasutada abivahendit. Siin jõuame tööriistani, nt nuga või pistoda. Ebatõhususeks on siin endiselt lähedus vastasele, kes saab vastu rünnata selliselt vahemaalt. Seega tuleb suurendada vahemaad, esialgu varre, siis heitefunktsiooni lisamisega (oda) viimase instrumentaliseerimisega (vibu+nool, püssitoru+-rohi+kuul), ning lõpuks kõigi nende massistamisega (kuulipildujad, miinid, pommid).

Kas tahame aktsepteerida viimati nimetatud sõjatehnikate loomulikkust? Kuhu tõmmata piir? Vaatame perforeerivat tehnikat teises kontekstis—põllundus. Meile on loomulik, et maa töötlemiseks kasutame atrasid ja äkkeid, mis maapinda massiliselt lõikavad. Ameerika põlisrahvaste jaoks isegi hark oli liiga invasiivne, jääd

üheharulise tukaasi juurde. Püssi aktsepteeriti, kuid mitte pommi. Mis on nende eristuste aluseks? Kas me saaksime kasutada neid hoiakuid alusena piiride tõmbamiseks aktsepteeritava ja mitteaktsepteeritava tehnika, ning loomuliku ja tehniliku, vahele?

Bruno Mölder

Teesklus ja fiktsionalism

Teesklusfiktsionalism on mentaalse fiktsionalismi vorm, mille järgi vaimuseisundeid omistades me teeskleme väidete esitamist. Vaimuseisundite omistamine on justkui mäng, mille käigus kujutleme, et meie peas on esituslikud seisundid, mis põhjustavad meie käitumist. Sellist vaimukäsitust arendab Adam Toon oma värskes raamatus *Mind as Metaphor: A Defence of Mental Fictionalism* (Oxford University Press, 2023). Tooni järgi on väited vaimuseisundite kohta on maandatud faktidele inimese käitumise kohta. See tähendab, et faktid isiku ja tema käitumise kohta muudavad kohaseks teeskluse, et sel isikul on talle omistatud vaimuseisundid.

Et mitte sattuda vasturääkivusse, peab mentaalne fiktsionalism (ja sealhulgas teesklusfiktsionalism) vältima kognitiivse enesetapu probleemi. See on probleem, mille järgi hõlmab mentaalse fiktsionalismi positsioon (kas varjatult või eksplitsiitselt) viiteid mentaalsetele teguritele. Näiteks teesklusfiktsionalismis tekiks kognitiivse enesetapu probleem juhul, kui selle positsiooni detailsema sõnastamise käigus ilmneks, et see eeldab mentalistlikku teeskluskäsitust, st teeskluse käsitamist näiteks uskumuste või kujutluse kaudu.

Toon (2023) püüab seda probleemi vältida, käsitades teesklust avaliku esitusena, mis esineb reeglipärases sotsiaalses praktikas ehk mängides. Ettekandes keskendungi sellele Tooni lahendusele, mis püüab saada lahti kognitiivse enesetapu probleemist ning analüüsini kriitiliselt, kas tema poolt väljapakutud teeskluse mitteamentalistlik käsitus on adekvaatne.

Edit Talpsepp, Ave Mets

Pluralism of fundamental concepts in practical realism: the example of 'species'

According to Rein Vihaelemm, the accumulation of scientific knowledge in natural and exact sciences is dependent on the consensual monist definition of scientific terms. As Vihaelemm considers biology to be both exact and natural science, this should also hold for this discipline. However, when it comes to the term 'species', there is plurality of the meanings ascribed to it, which might also lead to classificatory pluralism.

The case of species seems to illustrate nicely the account of practical realism according to which the reality of scientific entities stems from scientific practice – the view the adamant supporter of which Vihalemm is. However, while Vihalemm strongly supports practical realist conceptions of some other authors, such as Chang, Giere and Dupré, he is critical of some of their accounts of pluralism.

In our presentation, we are going to introduce different versions of pluralism related to the concept of species, and discuss whether and which versions of those accord to the accounts of pluralism of the authors mentioned above. It appears that pluralism should be taken more favourably if we want to account for different versions of pluralism extant in different branches of science and their actual practices. Hence, we will also discuss which specific aspects of pluralism of Chang, Giere and Dupré Vihalemm objects to, whether he is correct in doing so, and which reconciliations would have to be made to make the pluralism related to biological species as accounted for by the accounts of pluralism of those authors, to fit into Vihalemm's account of practical realism.

Eduard Parhomenko

Ülo Matjus(e) naiivsusest

Kõne alla tuleb, kuidas Ülo Matjus käsitleb naiivsust omaenese naiivsuse näol. Vaatleksin seda kõigepealt tema põlvkonnakaaslase ja koolivenna Mati Undi naiivsusekäsituse valguses.

Nimelt on Mati Unt liikunud oma esikromaanii „Hüvasti, kollane kass. Naiivne romaan“ (1963) hilisemates väljaannetes (1964, 1967, 1985 ning 1992 viimaks teisenenud pealkirjaga „Tere, kollane kass“) naiivsuse üha radikaalsema revideerimise teed. Selle protsessi vastuokslikkusest annab tunnistust esikromaanii kolmandat väljaannet (1967) sissejuhatav märkus autorilt: „Kollast kassi“ eestikeelseks väljaandeks ette valmistades olen teinud mõningaid parandusi, sest almanahh „Täp-Täp“ ilmus 1963. aastal, seega küllalt ammu, ja romaanii „naiivsus“ näis juba liiga naiivsenä. Ühtlasi teadsin aga, et 1967. aasta perspektiivist ümber tehtuna kaotaks lugu kui tervik üsnägi palju. Seega piirdusin peamiselt kärbetega, samuti asendasin ka mõned eriti suured „naiivsused“ väiksematega. Loodan, et ma ei kurvasta naiivsusesõpru ja üldine naiivsus jäi siiski püsima.“ Ehk siis 1964. aastal ajakirjas „Looming“ ning 1967. aastal koos „Kollase kassiga“ eraldi raamatuna ilmunud Mati Undi jutustuse „Võlg“ kaheksateistkümnenaastase minajutustaja sõnutsi: „Laske mul loll olla. Niikuinii lähen järjest targemaks.“

Artiklikogumikus „Kõrb kasvab“ on Ülo Matjus ühe osa oma varasematest kirjatükkidest varustanud järelmärkusega, kus ta neid iseloomustab kui naiivistlikke ja lapsikuid. 2003. aasta horisondilt ütleb ta näiteks siis algselt 1967. aastal „Loomingus“ publitseeritud essee „Autorist kriitikani: Sotsiaalpsühholoogilisi arutlusi kirjanduse ümber“ kohta: „Muidugi oli see üpris algeline katse esitada korrastatult oma naiivistlikke seisukohti ilukirjanduse funktsioneerimise kohta /.../ Teadustele toetudes ja ning nõukogudelikkude sõnastikku ennast (kuri)tarvitades oli see ühtlasi lapsik, ometi ettevaatlik „ülestõus“ kanoonilis-dogmaatilise kirjanduskäsitluse vastu /.../.“

Oma noorpõlve kirjatükkidest, mis nägid trükivalgust koolialmanahhis „Täp-Täp“, peab Ülo Matjus taasavaldamiskõlbulikuks vaid ainult esseed „Raamatunälg“ aastast

1968. Selle võtab ta oma teise artiklikogumikku „Raamat on raamat“ (2018). 10. ja 11. klassi noormehena „Tipa-Tapale“ (1959, 1960) kirjutatud komsomoliromantikast ja punaerootikast pakatavad liignaivsed kirjatükid on ta jätnud aga uuesti publitseerimata. Mati Undi naiivsuse-kriitika tahab olla eneseirooniline, Ülo Matjuse olemisajalooline lõpuks ... ent mõlemast justkui järeldub naiivsuse vältimatus.

Endla Lõhkivi

Miks on teadusfilosoofiale vaja teadust ja teadusajalugu ning vastupidi – miks on teadusele ja teadusajaloole vaja teadusfilosoofiat?

Hasok Chang rõhutab oma 2012.a. raamatus „Is Water H₂O? Evidence, Realism and Pluralism“, et filosoofia, teadusajalugu ja teadus on üksteist täiendavad, komplementaarsed distsipliinid. Traditsioonilise filosoofia seisukohalt tundub see küsitav, sest teadus ja teadusajalugu on valdkonnad, kus väited põhinevad empiirilistel tõenditel ja tõendamisel on keskne koht, kuid filosoofia on loomu poolest loogikal ja mõistete tähenduse analüüsil põhinev, mitte-empiiriline distsipliin. Nn naturaliseeritud teadusfilosoofias analüüsitakse teadlaste otsustusi nende enda eesmärkidest lähtudes, selleks on vaja uurida teadlaste väiteid ja eesmarke. Kas aga alati on eesmärgid selgelt väljendatud? Kas uurimistöö planeeritakse pidades silmas eesmarke? Kas see on üldse võimalik, sest uurides uut, seni läbi uurimata ala, ei ole teadlased teadlikud, millised tegurid ja seosed ees ootavad.

Teiselt poolt, mis oleksid alternatiivid? Kellele oleks vaja tugitoolifilosoofilist arutlust teadusest? Tegelik teadus ei ole Popperi teadusfilosoofia vaimus üksikhüpoteesi püstitamine ja testimine katses. Tegelik teadus on keeruline perspektiivide, eesmärkide ja tegevuste kogum. Lihtsaks näiteks ootamatustest sobib hästi kooliõpikutest tuttav röntgenikiirte avastamine kõrvalnähtusena hoopis teise eesmärgiga uurimise käigus. Teaduse ja tehnika uuringutel, mis ühendab endas paljusid eri suundi ja meetodeid teaduspraktika empiiriliselt uurimiseks, on palju selliseid näiteid. Nende tundmine ja analüüs on teadusfilosoofia jaoks oluline. Chang õigustab empiiriliste teaduse uuringute arvestamist filosoofias pragmatismi vaatega, et teadmiste mõistmiseks peame mõistma teadmiste omandamise protsessi ning selle mõistmiseks uurima, kuidas ajaloos on meie maailmamõistmine paremaks saanud. (Chang 2020) Deweyst inspireerituna ütleb ta, et me õpime õppimise ajaloost. Selleks ei piisa propositsioonilisest teadmise käsitlesest, vaja on teadmise ja teaduse praktikakeskset vaadet, mis tema jaoks tähendab peamiselt humanistlikku perspektiivi, teadust ja selle eesmarke tuleb käsitleda inimese elu kontekstis, lähtudes sellest, mis on inimkonna huvides. Kas me siin ei eelda meelevaldselt, et oleme õppinud? Ja et maailmamõistmine on muutunud paremaks? Mis seejuures tagab, et filosoofia ei moundu veel üheks etnograafiliseks teaduse ja tehnikauuringute liigiks? Kas empiiriliselt informeeritud filosoofia on enam filosoofia?

Rein Vihalemm (2016) tegeles selle küsimusega ning nägi lahendust ikkagi teaduse käsitlemises praktikana. Praktikad, inimtegevust teaduskogukonnas, juhib paradigma kui distsiplinaarmatriks, mida Thomas S. Kuhn (1962/1970) määratles koosnevana teaduslikust maailmapildist, teoreetilistest komponentidest, aparatuurist, meetoditest ja väärtustest ning ühest tunnustatud mudeljuhtumist kui eeskujust. Sellised

distsiplinaarmatriksid vahetatakse aegajalt välja paremate vastu, mis võimaldavad tõhusamaid probleemide lahendamise viise.

Hasok Chang nõustub ajaloolise mõõtme olulisusega teaduse mõtestamisel, kuid peab Kuhni dogmaatikuks, sest paradigmad ei jäta teadlastele erimeelsuste võimalusi.

Ettekandes uuringi kahe väga sarnase praktikakeskse ja teadusajalugu teadusfilosoofia jaoks oluliseks pidava teadusfilosoofilise vaatekoha, Hasok Changi ja Rein Vihalemma seisukohtade ühisosa ja erinevusi. Mõlemad näitavad mõnest erimeelsusest hoolimata, et filosoofiale on vaja teadust ja teadusajalugu ning teadusele ja teadusajaloole filosoofiat.

Kirjanduse viited:

Chang, Hasok 2012 *Is Water H₂O? Evidence, Realism and Pluralism*, Springer.

Chang, Hasok 2020 „Pragmatism, Perspectivism, and the Historicity of Science“, in M. Massimi, M. & C.D. McCoy (eds) *Understanding Perspectivism: Scientific and methodological prospects*, Routledge, 10-27.

Kuhn, T.S. 1962/1970 *The structure of Scientific Revolutions*, Un. of Chicago Press.

Vihalemm, Rein 2016 “Chemistry and the problem of pluralism in science: an analysis concerning philosophical and scientific disagreements”, *Foundations of Chemistry*, 18: 91-102.

Eveli Neemre

Could Anecdotal Evidence Count as Evidence?

In my presentation I will focus on the status of anecdotal evidence in relation to animal research. With the development of digital technology humans document more and more of their everyday activities and interactions. Including interactions with animals. Home videos, pet cameras, car cameras, porch cameras, etc. capture a wide plethora of human-animal interactions and/or animal behaviors. Scientifically this huge dataset is counted as anecdotal evidence, since there is no systematicity or research background there. But does this mean, that this data cannot be used? Could anecdotal evidence become scientific evidence? In my presentation I argue that video evidence that is filmed by regular persons can and should be used as scientific evidence on certain conditions. Scientists could use these videos as a support for a hypothesis about animal behavior or as grounds for making new hypothesis'. To exemplify how such videos could be of use I will focus on the research done on domestic cats. In cat research home videos could be a vital help since cats do not react well when they are brought into labs or research centers and even in more comfortable situations they do not want to cooperate. Some researchers, like Susanne Shötz, are already using cameras and microphones on cats. Comparing these videos to home videos all over the world, could give us valuable information about species-specific behaviors, but also cultural differences

between animals in different countries.

Henrik Sova

Metafüüsika kui kognitiivselt võõritav noovum

Uurimuses „Kuidas täita soovi“ (2023) põhjendab Jaak Tomberg, kuidas ulmekirjanduses keskne dialektika tuttava ja kognitiivselt võõritava noovumi (nt tulnukas) vahel on igasuguse representatsiooni tingimuseks: ühelt poolt ei saa täiesti võõrast selle täieliku võõruse tõttu üldse kuidagi kujutada ja teiselt poolt poleks ideaalselt täpne representatsioon enam representatsioon, sest taju ei suudaks seda tegelikkusest eristada (lk 83).

Mu põhiväide on, et kognitiivse võõrituse ja tuttavlikkuse dialektika pole mitte ainult representatsiooni, vaid tajumisprotsessi enda eeltingimuseks ja kujundab seeläbi metafüüsikat. Ma põhjendan seda tajufenomenoloogiliselt, võttes aluseks Hegeli „Vaimu fenomenoloogia“ 92–98, kus selgitatakse, kuidas kognitiivne võõritus on aluseks tajumisele üldse: millegi tajumine eeldab võõritavat vahendatust tajuja ja objekti vahel. Selles võõrituses tekivad noovumid universaalid, mis pole otseselt ja konkreetselt tajutavad, vaid abstraktsed asjad.

Selle dialektika utoopilises kulgemises kehtestavad noovumid ennast objektiivselt maailma ülesehituses ja sünnib metafüüsika. Selle protsessi läbi lahvatab metafüüsiline lõhe näilisuse ja tegelikkuse vahel: otsene ja konkreetne kogemus teiseneb näilisuseks, millega suhestatuna kehtestab ennest n-ö tõeline tegelikkus kui kognitiivselt võõritav noovum. Näiteks Parmenidesel on noovumiks muutumatu tegelikkus näiliste liikumiste taga; Platonil ideed ideedemaailmas.

Tomberg määratleb ulmekirjandust kui tehnoloogiliselt küllastunud ühiskonna kognitiivselt võõritavat kirjandust (lk 47). Seega, kui ulmekirjanduse ja metafüüsika toimemehhanism on sama dialektiline protsess (nagu ma väidan), siis järelikult tegeleb ulmekirjandus tehnoloogia metafüüsikaga. Ja kui nüüdisaeg on tehnoloogiast küllastunud, siis tegeleb ulmekirjandus nüüdisaja metafüüsikaga – see järeldus ühtib Tombergi põhiväitega, et praeguses tehnilises kultuuritegelikkuses langevad teadusulme ja realismi žanrid ühte (lk 18).

Ines Piibeleht

Kestlikkusele orienteeritus kaasaegses Eesti moedisainis

Kuna roheline mõtteviis on muutunud üha populaarsemaks, siis kasutavad paljud disainerid silti „roheline“, ka Eestis. Mis tähendus on sellel mõistel rõivatootmises?

Mitte ainult silt, vaid ka tegevus on omane mitmele disainerile, näiteks Reet Aus või Katrin Kuldma. Tegevused on samas vägagi erinevad. Reet Ausi missiooniks on näidata, et on olemas võimalus lõpetada äraviskamiskultuur, mis põhjustab palju jäätmeid ja hävitustööd kogu maailmas. Ta püüab vähendada ökoloogilist jalajälge ja propageerib aktiivselt taaskasutust. Reet Aus on välja töötanud UPMADÉ® sertifikaadi. Katrin Kuldma arendatav *slow fashion* (aeglane mood – mõiste on eesti keeles veel laialivalguva tähendusega, aga ei tähenda kindlasti seda, et midagi toodetakse aeglaselt) on seotud kaasaegse digitehnoloogiaga ja kangavalikuga (kangatarnijatel peab olema keskkonnasõbraliku säästva tootmise sertifikaat), tootmistehnoloogia abil maksimeeritakse kanga kasutamist kuni 98%.

Aeglase moega seonduvad nii esteetika, eetika kui kestlikkuse teemad.

Ettekandes keskendutakse kestliku arengu kontseptsioonidele rõivaste tootmises.

Jaana Eigi-Watkin

Avatud Teadus – uued probleemid, vanad probleemid?

Avatud Teadust (Open Science) kirjeldatakse tihti kui revolutsioonilist ettevõtmist, mis töötab muuta teadust tõhusamaks, mõjukamaks ja õiglasemaks, kuid seisab samal ajal silmitsi enneolematu riskide ja probleemidega (Fox et al. 2021; Ross-Hellauer et al. 2022). Oma ettekandes väidan, et „traditsioonilist“ teadust uurinud teadusfilosoofide ja teadussotsioloogide analüüsid võimaldavad näha, kuidas paljud neist probleemidest ja riskidest on iseloomustanud ka „traditsioonilist“ teadust. Keskendun eelkõige episteemilise ebaõiglusega seotud teemadele (Lõhkivi et al. 2012; Grasswick 2017). Selline probleemide järjepidevus „traditsioonilise“ teaduse ja Avatud Teaduse vahel annab alust arvata, et nende lahendamine Avatud Teaduse kontekstis ei saa olla kerge – nad on sügavalt juurdunud. Samas annab uus huvi nende vastu lootust, et neile lahendamiseks tegeldakse tõsisemalt kui kunagi varem.

Kirjandus

Fox, J., Pearce, K. E., Massanari, A. L., Riles, J. M., Szulc, Ł., Ranjit, Y. S., ... & L. Gonzales, A. (2021). „Open science, closed doors? Countering marginalization through an agenda for ethical, inclusive research in communication“. *Journal of Communication*, 71(5), 764–784.

Grasswick, H. (2017). „Epistemic injustice in science“. In: Kidd, J., Medina, J., & Pohlhaus, G. Jr (Eds). *The Routledge handbook of epistemic injustice*. London: Routledge, 313–323.

Lõhkivi, E., Velbaum, K., & Eigi, J. (2012). „Epistemic injustice in research evaluation: A cultural analysis of the humanities and physics in Estonia“. *Studia Philosophica Estonica*, 5(2), 108–132.

Ross-Hellauer, T., Reichmann, S., Cole, N. L., Fessler, A., Klebel, T., & Pontika, N. (2022). „Dynamics of cumulative advantage and threats to equity in open science: A scoping review”. Royal Society Open Science, 9(1), 211032.

Jaanika Puusalu

Ethical Cost of Building a Safe Society

This talk analyses the ethical dilemmas that emerge from the possibility of using data analysis to ensure internal state security in the modern digital state.

The rapid development of smart-technology and corresponding growth of digital data has allowed the state to use data (analysis) to make the processes via which state and individuals interact more efficient and to provide services better tailored to individual needs and preferences. From the individual perspective, however, using data in this manner raises several concerns regarding the ethicality of the data use. Research shows that whilst the data might be processed legally, data subjects are often unaware of the extent to which data upon them is used. It is also well established that services can be biased due to the selection of data used as well as due to socio-cultural prejudices that are inherently coded in these systems. Moreover, excessive use of data analysis-based services can lead to concerns about the growth of surveillance society. From the perspective of a functioning society, on the other hand, increasing use of data analysis can improve the safety of society and well-being of individuals. Due to that, state institutions – especially those responsible for internal security – are faced with serious ethical dilemmas of how to improve the safety of society using the data available without turning the state into a surveillance state or imposing on human rights. This talk elaborates on these dilemmas to argue that the relationship between individuals’ freedom and safety needs to be renegotiated in the modern digital state.

Juhan Hellerma

Kuidas kujutleda enneolematut homset?

Lõputu kasv ja progress ei ole jätkusuutlik, sest hävitame selle käigus nii meie enda kui ka teiste liikide püsimiseks vajalikku elukeskkonda. Milline aga peaks olema kasvujärgne ühiskonnakorraldus ning kuidas luua ökoloogiliselt kestlik maailm? Võttes näiteks tasaarengu ideestiku ja selle juurde kuuluvad tulevikunägemused, keskendun ettekandes küsimusele, milline on ajalookultuuri roll alternatiivsete tulevike kujutlemisel ja mõtestamisel. Arutlen, kuidas teistsuguseid tulevikke silmas pidades on oluline kultiveerida võimalikult mitmekesist minevikupilti; see elavdab ajaloolist kujutlusvõimet ja võimaldab olevikku distantsilt vaadata. Ajalooteoorias levinud tõlgenduse järgi hakkab lääne ühiskondades alates 20. sajandi lõpust tooni

andma teatud laadi olevikukesksus ehk presentism. Näitan, kuidas presentistlikku ajalookultuuri ohustab kujutlusvõime ahenemine ja oleviku käsitlemine ajaloo keskpunktina. See omakorda pärsib paindlikkust kujutleda uusi, olevikust radikaalselt erinevaid tulevikke.

Jüri Lipping

Deleuze'i mõtlemine ja filosoofia piirid

Kanti järgi "filosoofia seisneb oma piiride tundmises" (seine Grenzen zu kennen, A 727-B 755). Kuid piiride küsimus, olles küll otsustava tähtsusega, pole üldse lihtsate killast. Oma ettekandes arutan ja arendan edasi Kanti eristust piiri (Grenze, boundary) ja tõkke (Schranke, limit) vahel. Kant peab seda eristust niivõrd oluliseks, et käsitab lausa oma puhta mõistuse kriitika resümeeena (siit lähtuv probleematika läbib punase niidina ka kogu hilisemat Saksa idealismi). See võib esmapilgul tunduda üllatav, kuid lähemal vaatlusel osutub, et Grenze ja Schranke vastandus (või nende dialektiline suhe, nagu Hegeli puhul) põhistab teisi kuulsaid eristusi nagu teadmine ja mõtlemine, nähtumus ja asi iseeneses, mõiste ja idee, või koguni olemine ja olema pidamine (Sein ja Sollen). Kant võrdleb teadmise valda saarega, mõeldavuse valda aga saart ümbritseva merega: kuidas orienteeruda mõtlemises, kuidas navigeerida meie vedelas modernsuses? Siit saab ühtlasi alguse filosoofiline merereis kui mõtlemise "lõpmatu ülesanne" lõpliku piiri otsinguil, argonautlik avantüür tingimatu absoluudi jälil, mille paatos ja passioon ei jää sugugi pisemaks kui too deleuze'ilik pagemisjoon, mille visandab Melville'i Moby Dick.

Katrin Velbaum

Kuidas empiirilised andmed muutuvad filosoofiliseks analüüsiks. Etnograafilise lähenemise eelised ja piirangud teadusfilosoofias

Empiiriline (teadus)filosoofia on viimasel aastakümnel jõudsalt populaarsust kogunud. Selle üks põhjus on reaktsioon n-ö tugitoolieskpertsusele, teooriate ja analüüside loomisele, mille haakumine tegelikkusega on küsitav (tundub, et see nähtus käib osaliselt paratamatult kaasas filosoofiaga tegelevate inimeste loomupärase analüütilise kalduvusega). Teooria elegants on muidugi oluline, kuid teaduskorraldusliku või heuristilise asjakohasuse jaoks on vajalik mingisuguse interaktsiooni olemasolu uuritava valdkonnaga.

Oma ettekandes keskendun meetodile, mida TÜ teadusfilosoofia õppetooli töörühm nullindate keskpaigast alates on kasutatud andmete kogumiseks filosoofilise analüüsi jaoks – etnograafilisele meetodile. Kirjeldan seda, kuidas andmeid on kogutud ja milline on nende interpreteerimisprotsess. Samuti näitan, milline mõju meie töögrupi tööle olnud Cathrine Hasse ja Stine Trentemølleri kultuurikontrasti meetodil (2009).

Puudutan põgusalt ka probleeme ja väljakutseid, mis intervjuude kasutamisega kaasnevad. Mõned raskused sarnanevad suuresti interdistsiplinaarsete teadussuundade probleemidele, nt eri distsipliinidee metodoloogiliste ja eetiliste standardite kokku sulamine. Toon paralleele ja näiteid interdistsiplinaarsete teadlastega tehtud intervjuudest (2015-2023). Teine osa probleeme on aga seotud kaalutlusega, mis laadi filosoofilisi küsimusi on võimalik etnograafilise meetodiga hõlmata. Püüan oma ettekandes need piirid ja võimalused visandada.

Väidan, et:

- 1) Empiirilise filosoofia erinevus sotsioloogilisest uurimusest väljendub eelkõige uurimisküsimuste iseloomus. Nende küsimuste eripära ei pruugi, aga võib tuua kaasa metodoloogiliste standardite muutust või lõdvenemist.
- 2) Andmete analüüs kirjeldatud laadi uurimuse puhul tuleb mängu juba intervjuu tegemise ajal. Sealjuures võib intervjuu läbiviimisega kaasneda tegevus, millel on sarnasusi teaduspraktika kirjeldamisel kasutatud mõistega nokitsemine või timmimine (ingl tinkering).
- 3) Oluline on rangelt järgida, et empiiriliste andmete analüüsimise käigus ei ületataks järelduste tegemise võimalikku ulatust, mida valim või andmed lubavad. Filosoofiliste küsimuste puhul võib see tähendada mõttelennu kärpimist lokaalsele tasandile.

Kasutatud kirjandus

Hasse, C., & Tremøller, S. (2009). The Method of Culture Contrast. Qualitative Research in Psychology, 6(1-2), 46–66.
<https://doi.org/10.1080/14780880902900903>

Kelly Hrupa

Kuidas tehisintellekt meid julgustab ja vaigistab?

Minu ettekanne on inspireeritud Andres Luure ööülikooli loengust “Kas sa armastaksid robotit?” (09.10.2010). Luure toob välja, et ka meie endi intellekti selle tavatähenduses võib pidada tehislikuks, kuivõrd see esindab mõtlemist, mis ei tule meist endist, vaid järgib loogikat ja teadmist. Ta eristab vastavalt rehkendavat intellekti, mis tegeleb loogikaga ning orienteeruvat intellekti, mis tegeleb hüve tuvastamisega.

Lastes oma mõtlemisel toetuda tehisintellektile, vabaneme justkui tarvidusest intuiitselt valida ja otsustada. Me ei julge iseseisvalt mõtelda, sest kardame eksimist, mis võiks väljenduda selles, et meie mõte ei ole õige ega hea. Tehisintellekti järgimisel ei pea me ise otsustama, vaid saame kindla peale välja minna (s.t meil polegi midagi otsustada) ja lasta tehisintellektil meie endi eest otsustada. Kui me ise otsustame, kaasneb sellega vastutus. Aga kui laseme tehisintellektil otsustada, tundub meile, et pääseme vastutusest, sest saame selle asemel tagada õige ja hea tulemuse. Sedasi toimides ei pane me ennast päriselt

mängu ja see tekitab meis trotsi tehisintellekti vastu. Tehisintellekt vaigistab meid tasalülitades meie mõtte.

Vastandades end tehisintellektile, on aga probleemiks see, et lühistame oma mõtlemise, sest me ei suuda iseseisvat valimist ja otsustamist igal üksikul juhtumil igas kategoorias täiuslikult alal hoida. Seega tehisintellekti vastu töötamine hoopis halvab meid, kuna me ei pääse teispoole algoritmilist protsessimist (s.t meil puudub võimekus otsustada), vaid jääme rutiinsete mõttetöingute vangistusse. Kui me ainult ise otsustaksime, tooks see kaasa vastutuse inflatsiooni, nii et keegi ei suuda vastutust päriselt enam kanda. Me ei saa tehisintellekti endast välja juurida, kuid püüd seda teha takistab meie mõtte vaba kondamist. Siin aga saab tehisintellekt meid hoopis julgustada meie mõtet edasi viies.

Kevin Rändi

Ühendused küborgidega. Relatsiooniline tehnikafilosoofia sotsio-tehniliste süsteemide muutuses

Kaasaegne tehnikafilosoofia ja selle empiiriline pööre rõhutavad tehnika mitmekülgset mõju ja vastastikust suhet inimesega, olles vastu ühesele ja instrumentaalsele vaatele. Seda suhet on aidanud mõista ka küborgi kujund, mida on lisaks paljudele kaasaegsetele mõttevooludele pruugitud ka tehnikafilosoofias, et kirjeldada üha enam intiimsemaid ja mõjuavaldavaid suhteid, mis avalduvad mõne tehnika vahendatavuses, näiteks nahalähedase tehnika ja siidratavate meditsiiniseadmete puhul. Küborgi kujund kannab endaga kaasas mõttet tehnika soodsast ühendavuse ja lahtiühendavuse võimalikkusest. See on tehnikafilosoofilistes uurimustes esil asja vaadeldava "elutsükli" hetke valikul. Filosoofi pilk langeb enamasti asjale siis, kui see on valmis, töötav ning ühendub (lahti) inimese ettenähtud viisil. Antud ettekandes väidan, et mõte lahtiühenduvusest on tehnikafilosoofia jaoks oluline osa mõtestamaks disaini ja tehnikarengut, mis on liikunud hüpperveebistumise, ühenduvuse ja põimunud infrastruktuuride suunas ning mis seostub ka võrkude ja relatsioonilisuse mõtteainega tehnikafilosoofias. Sedasi pole ettekande eesmärgiks lahtiühenduvuse ülistamine tuleviku huvides, vaid mõista seeläbi tehnika sõltelisust ja heita pilk asjade pikemale elutsüklile.

Alustan Langdon Winneri tähelepanekutega, mille esitas oma plenaarettekandes nimega *A Future for Philosophy of Technology - Yes, But On Which Planet?* (2014). Winner väitis, et lähenemisviiside paljususest hoolimata, pole tehnikafilosoofid arvestanud sellega, et nende uuritav tehnika sõltub odavast ürgkütusest ja pole mõtestanud enda jaoks "kliimakrahi" äkilisust. Et praegune maailmamuu tvana näiv tehnika, eeskätt tehisintellekt, sõltub varjatud kuludest ja tööjõust (Crawford 2021; Gray & Suri 2019) on veelgi enam andnud alust rääkida ühenduvuse ja lahtiühenduvuse mõtestamise vajadusest. Mõistmaks lahtiühenduvust varjatud kulude ja sõlteliste sotsio-tehniliste süsteemide raames on aga tehnikafilosoofial esmalt tarvis vaadet pikemas elutsükliks olevale tehnikale, mille töökorras olek pole loomulik ja nõuab hoolt (Jackson 2014) ning lahtiühendamine on üks nendest tegevustest, mis aeg-ajalt käib hooldusega kaasas.

Kasutatud kirjandus

Crawford, K. (2021). Atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence. Yale University Press.

Gray, M. L., & Suri, S. (2019). Ghost work: How to stop Silicon Valley from building a new global underclass. Houghton Mifflin Harcourt.

Jackson, S. J. (2014). Rethinking Repair. T. Gillespie, P. J. Boczkowski, & K. A. Foot (Toim), Media Technologies (lk 221–240). The MIT Press.
<https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262525374.003.0011>

Winner, L. (2014). A Future for Philosophy of Technology—Yes, But On Which Planet? <https://www.langdonwinner.com/technopolis/2014/07/a-future-for-philosophy-of-technology.html>

Leo Luks

Filosoofi vastus ökoloogilise dekadentsi väljapressimisele: amor fati

Ülo Matjuse mälestuseks

Ökoloogilisest kriisist on kujunenud avalikus ruumis peamine metanarratiiv. Maalides rohkem ja vähem sügeid tulevikuperspektiive (Hamilton jt 2015) kütab see üles afekte, kehtab aktivismile ja kasinusele, tekitab polariseerumist, hüsteerilist kommunikatsiooni ja laialdast öko-ärevust (Vakoch, Mickey 2023). Jääb mulje, et igaühe kohustuseks on selle diskurusega haakuda, ennast positsioneerida ning mingil viisil tegutseda, õigupoolest pole temaatikat võimalik vältida sõnumite sageduse ja intensiivsuse tõttu. Kas ka filosoof peab nõ ajastu väljakutsele vastama ning pühendama kogu oma energia ökokriisi lahendamisele?

Ettekande põhiväide on, et ei pea. Praegu on käimas järjekordne episood võitlusest, millega elu ründab loomingut (mille hulka kuulub ka filosoofia, Luks 2021), nõudes sellelt ennekõike elulähedust, eluliste probleemide lahendamist. Sellised nõudmised, millega kaasnevad ka ahvatlused (töökohad, grandid jms) pole vähemalt Marxist peale lakanud ning nende tõrjumine on muutunud filosoofide jaoks omamoodi hädavajalikuks kõrvaltegevuseks (vt Matjus 1997). Tõeline filosoofia, filosoofia kui looming on vastamine mõeldamatule, sellele, mis paneb mõtlema ega allu praktilise elu poolt esitatud väljapressimistele.

Kuid äkki on ökoloogiline kriis võrreldes muude eluliste moeteemadega oma hõlmavuses sedavõrd erakordne, rünnates muuhulgas filosoferimiseks vajalikke elementaarseid materiaalseid tingimusi, et antud juhul tuleks sellega siiski tegeleda, kasvõi üksnes vahendina inimkonna – ja seega ka filosoofia säilitamiseks? Väidan, et ei ole. Esiteks on mõttekäik, et tegeleda tuleb esmalt eluliste probleemidega ja alles hiljem filosoofiliselt olulistega enesepettus, elu imeb sel juhul filosoofi endasse; peamisest mõtelda tuleb kohe ja kogu aeg, mitte kunagi tulevikus. Teiseks on

peavoolu ökoloogiline mõtlemine, nn rohepööre jms, sedavõrd rehkendav-tehniline (süsinikuheitme osakesed, jäätmete ring-solgutamine jne), et filosoofial polegi seal kohta (vt Heidegger 1989, Gare 1996).

Tutvustan Nietzschelt laenatud amor fati hoiakut (vt Brodsky 1998), mille kohaselt ei isiklik surm, kõrgtehnoloogilise tsivilisatsiooni lihtsustumine, inimkonna hukk ega isegi maailma lõpp ei tohiks filosoofi tema mõtlemise ülesande juurest eemale peletada. Veelgi enam: katastroofi eelaimdus on inspireeriv ning võiks anda ainest loomingulistele, sh filosoofilistele meistritöödele (Kermode 2000).

Ettekande lõpus mainin üht spirituaalse mõtteliini, kus ökoloogiline temaatika paistab olevat loominguliselt inspireeritud (nt Krull 2020) ning toon kriitliselt esile mõned pimetähnid nn peavoolu ökoloogilises mõtlemises, mille arendamine võiks osutuda viljakaks neile filosoofidele, kes soovivad ökokriisi diskursuses tõsisemalt kaasa lüüa.

Kirjandus

Brodsky, G. M. 1998. Nietzsches notion of amor fati. - Continental Philosophy Review, 31, lk 35-57.

Gare, A. 1996. Nihilism Inc: Environmental Destruction and the Metaphysics of Sustainability. Eco-logical Press.

Hamilton C. jt (toim). 2015. The Anthropocene and the Global Environmental Crisis. London/New York: Routledge.

Kermode, F. 2000. The Sense of an Ending. Oxford University Press.

Krull, H. 2020. Imelihtne tulevik. Tartu: Vabamõtleja.

Luks, L. 2021. Filosoofia kui looming. - Filosoofia kui looming, Tartu: Vabamõtleja, lk 28-41.

Matjus, Ü. 1997. Filosoofia võimus ja võimutus. - Akadeemia, nr 2, lk 326-343.

Stoekl, A. 2013. „After the Sublime“, after the Apocalypse: Two Versions of Sustainability in Light of Climate Change. - Diacritics, Vol 41, No 3, lk 40-57.

Vakoch, D; Mickey, S. (toim) 2023. Eco-Anxiety and Pandemic Distress. Oxford University Press.

Margus Ott

Konflikt

Konfliktis ollakse teineteise vastu. Samas aga ka tullakse teineteisele vastu, ollakse ühendatud selles ettevõtmises, koos-löömas (con-fligo). Vastuolek ja -tulek on ühest küljest teineteise vastu: nad on täiesti eri aspektid. Samas aga nad tulevad teineteisele vastu, on teineteisega lõimitud: nad on sama ettevõtmise aspektid. Kas vastuoleku ülesaamine vastutulekuks ning siis kõrgemal tasandil jälle vastuolekuks jne jätkub lõputult? Kas vastuolemine ja -tulemine mitte ei lahenda pinget, mis pakiliselt tahab lahendamist, aga mida ometi päriselt lahendada ei õnnestu? Kas polegi vastuolemine ja -tulemine pinge ehk hoo kaks oluviisi, mis seda pinget

kanaliseerivad, lahku viivad, aga ühtlasi kokku toovad?

Mario Rosentau

ChatGPT on mängukann selle kõrval, mis tuleb...

Sissejuhatus: Quo vadis, Homo Loquens?

IKT arengu ohtusid on seni seostatud pigem tehnoloogiliste külgedega, nt raalimisvõimsuse ja iseõppivate algoritmide jõudmisega singulaarse punktini, milles inimkonda tabab kollaps.

Olen varemgi (2015-2016) pidanud hoopis olulisemaks teabe loomise ja kogumise, kodeerimise, salvestamise, levitamise, töötlemise ja taaskasutamise meetodite – st praktilise ja kultuurilise keelekasutuse – üha kiirenevat arengut:

Start ja 1. aste: verbaalse keele teke: u 300 000 – 150 000 aastat

2. aste: kiri ja kirjalik looming: 6000 aastat

3. aste: trükipress ja trükikiri – 550 aastat

4. aste: analoogsignaaliiga elekterside ja massimeedia – vahemikus 170 – 70 aastat

5. aste: digitaalside, andmeseire ja massimeedia üleilmsed võrgustikud – seni 50 – 25 aastat.

Mis tuleb järgmise (6.-7.) sammuna? Kas chatGPT on nende sammude eelaimdus?

Uurimisülesande hüpotees

Põhimõttest, mille IT tõi sõnaraamatute koostamisse ja (sedakaudu) tõlkimisse: selles võime näha üht võimalikku arengusuunda, millega inimene omal jõul ei saaks kunagi hakkama, kuid kõiki keelekorpuseid valdav iseõppiv algoritmistik võiks saada! (Avaldan hüpoteesi ettekandes.)

Kui hüpotees leiab tulevikus kinnituse e lahendus saab teoks, mida see tähendaks inimkonnale?

Hea ja kasulik:

1. Tekib elamismaailma keelemudel (pööratud kujul naaseb üks teadusliku positivismi põhitees).
2. Kõik inimkeeled on (täiuslikult) rist-tõlgitavad.
3. Kõik kogutud teadmised (laias tähenduses) on võimendatult ristkasutatavad.
4. Sünergilised mõjud inimeste elulaadile, kultuurile, tehnoloogiale jne.

Ohtlik:

A. Keegi saab teada inimesest ja ühiskonnast võrratult rohkem, kui inimene ise on endast ja oma ühiskonnast kunagi teadnud.

I. Keegi õpib enneolematult veenvalt sisendama inimestele kummalisi või ohtlikke hoiakuid ning panema nii isikuid kui ka masse käituma seniste tõeks- ja õigekspidamiste vastaselt.

O. Käib lihtsalt inimesele ja ühiskonnale üle jõu ja mõistuse...

Märt Pöder

Kas Internet on olemas?

Digitehnoloogia olemuse mõistmise keskmes on küsimus Internetist, mida võib pidada selle etaloniks. Kuigi Internet on defineeritav 5-kihilise tehnilise protokollina, siiski ei ammenda see kaugeltki Interneti olemust. Interneti mõju majandusele, kultuurile, mõtlemisele, sotsiaalsetele nähtustele, vajadust seda reguleerida jpm on palju uuritud, kuid märksa vähem tähelepanu on saanud ontoloogiline küsimus sellest, mis Internet kui selline on. Juba 2006. aastal pakkus Ungari teadusfilosoof László Ropolyi välja esialgse "aristotelliku" käsitluse Internetist, milles püüab mõista "Internetti Internetina" lähtuvalt selle tehnoloogilisest, kommunikatiivsest, kultuurilisest ja organismilisest aspektist, mida on püüdnud järgnevatel aastakümnetel edasi arendada. Samal ajal on Internet ise laienenud ning Rodolphe Durand ja Jean-Philippe Vergne 2013. aastal pakutud käsitlus, mis vaatab Internetti kui avastatavat territooriumi, mille olemus ja seadused on alles lõpuni avastamata, võimaldab määratleda Interneti ontoloogilisi põhiomadusi nagu globaalsus, omnipresents, replitseeritavus, arvutusjõud ning võitlust nende ressursside kontrollimise üle. Rahvusvaheline netikasutajate ühing Internet Society püüdis ilmaveebi 30. aastapäeva puhul 2020. aastal määratleda Interneti põhiomadused läbi võrgustumisviiside ning postuleeris viis Interneti tehnilisest protokollist kõrgemale tõusvat põhiaspekti: 1) ühtse protokollistikuga võrdõiguslik taristu, 2) avatud, koosvõimeline ja taaskasutust võimaldav arhitektuur, 3) üksainus hajutatud süsteem võrguliikluse ruutimiseks, 4) globaalne identifikaatorite, nimede ja aadresside register, 5) võrgu tehnoloogiline neutraalsus ja üldotstarbelisus. Seejuures on netikogukondade koondumise motiiviks viimastel kümnenditel olnud sageli Interneti kaitsmine selle võimalike hävitajate eest, kes soovivad seda kontrolli alla võtta, aga viimasel ajal ka hoiatada tehisintellekti ohtude eest. Ettekandes kombineerin netikogukondades aastakümnete jooksul levitamist leidnud eriilmelistes manifestides ja filosoofilistes katsetes kirjeldada Internetti kui nähtust tervikuna esiletoodud dimensioone, et pakkuda fenomenoloogilist seestvaadet Internetile ja selle ontoloogiale.

Märt Väljataga

Verum–factum printsiip ja vorstivabriku printsiip

Verum–factum printsiip pärineb Giambattista Vicoltil ja tähendab, et see, mis on tehtud, (*factum*) ja see, mis on tõene, (*verum*) on omavahel äravahetatavad. Kitsamalt on seda tõlgendatud nii, et meile, inimestele, on päriselt arusaadav või

tunnetatav ainult see, mille oleme ise valmistanud. Näiteks loodusest arusaamine seisneb seega loodusnähtuste eksperimentaalses kopeerimises. Me mõistame välku, värvusi, elu või hinge ainult siis, kui suudame neid eksperimentaalselt taastoota millestki, mis ise ei ole välk, värviline, elav või hingestatud. Laias laastus on *verum–factum* printsiip igasuguse konstruktivismi tuum ja selle põhjal võidakse näiteks väita, et matemaatika või maailm on arusaadav ainult sel määral, kui meie oleme ise selle autorid-konstrueerijad. Aktuaalne näide uuemast ajast on Turingi test – kui suudame konstrueerida masina, mis suudab inimvestlejale jätta inimese mulje, siis ongi sel samasugune intellekt või mõtlemisvõime (või koguni teadvus) nagu inimesel ning järelkult me oleme konstrueerinud iseenda ja seega ka endast lõpuks aru saanud – inimene ei ole enam saladus. Kas masina lähenemine inimesele eeldab ka vastupidist: seda, et jäljendatav inimene ise peaks muutuma masinlikumaks, on siin üks kõrvalteema. Teisalt, vorstivabriku printsiip (kuigi paistab, et sellist terminit käibel pole) sätestab, et leidub nähtusi (või nähtumusi), mis lakkavad kas olemast või meile väärtuslikud ja siduvad olemast siis, kui me need ära mõistame ja saame aru, kuidas need on tehtud – analoogiliselt sellega, nagu meil võib kaduda isu vorsti süüa, kui näeme, kuidas seda tapamajas tehakse. Näiteks kui meil õnnestub leida rahuldav seletus religiooni või moraali tekkimisele ja toimimisele, siis need kaotavad oma väärtuse või tegevust suunava mõjujõu meie üle. Ettekandes püüaksin uurida, kas ja kuidas need printsiibid omavahel põimuvad.

Miriana Maio

Self-knowledge and complex cognitive capacities in non-human animals

Self-knowledge was defined by Gertler (2021) as the awareness of one's mental states (i.e., sensations, emotions, knowledge, thoughts, perceptions, etc.). It was added that self-knowledge refers to the ability to make self-ascriptions (Coliva, 2016). Mental states are objects of self-knowledge.

I aim to demonstrate that non-human animals (henceforth, animals) have self-knowledge, too, at least in a weak form. Animals cannot conceptualise their mental objects, and so make self-ascriptions. They are not linguistically competent. They also do not have a human vocal apparatus. Therefore, they cannot emit certain sounds (Birch, Hayward, & Malim, 1996). Nonetheless, they can use several modes of communication to convey their messages: tactile communication, sounds, chemical, visual (ibid.) and dances (i.e., the waggle dance performed by bees).

I argue that animal self-knowledge is different in kind as compared to human self-knowledge. The idea that animals have self-knowledge does not seem to find a large consensus amongst scholars. However, it is not denied that animals have metacognition. Lage, Wolmarans and Mograbi (2022) wrote that some animals show metacognition, which involves awareness of inner thoughts and feelings (§ 4.2). For Marsh (2021), metacognition involves awareness of what one knows or does not know (p. 755). Certainly, animal metacognition is not linguistic.

Considering what has been asserted, I will argue that animals have self-knowledge and defend the thesis that animals are intelligent sentient beings with complex cognitive capacities.

References

Birch, A., Hayward, S., & Malim, T. (1996). *Comparative Psychology* (1st ed.). London: Bloomsbury Publishing.

Lage, C. A., Wolmarans, D. W., & Mograbi, D. C. (2022). An evolutionary view of self-awareness.

Behavioural Processes, 194(4), 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.beproc.2021.104543>

Marsch, H. L. (2021). Do Apes and Monkeys Know What They (Don't) Know?: The Question of Metacognition in Primates. In A. Kaufman, J. Call, & J. Kaufman (Eds.), *The Cambridge Handbook of Animal Cognition* (pp. 755–769). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108564113.042>

Ott Puumeister, Silver Rattasepp Muundus väljapoole muutust

Kuidas tekitada muutust? See küsimus läbib meie praegust alalise kriisi aega. Ometi toimuvad muutused kogu aeg. Palju on räägitud sellest, et muutused toimuvad tänapäeval sedavõrd kiiresti, et ei ole enam võimalik tulevikku mingil stabiilsel kujul ette kujutada. Mitte midagi ei ole võimalik muuta, sest on liiga palju liiga kiiret muutumist: saab ainult reageerida. On selge, et innovatsioonist ei piisa, sest see on kõigest sõnakõlks, mis haagitakse toodetele, mis destabiliseerivad muutust aina edasi kiirendavad. Kiirenev muutus on status quo, mida hoiab ülal innovatsioon. Niisugune „innovatsioon“ on vaid olemasoleva tõhustamine. Niisiis, tuleb küsimust nihestada: kuidas mõelda muundust? Seda küsimust saab adresseerida hakata alles siis, kui loobutakse maailma kahendamisest muutjateks ja muudetavateks, kui loobutakse kontrollist. Kontroll toimub siis, kui tahetakse täpsustada, selgitada, piiritleda, hallata. Ta võib ilmuda kahe nähtusena, mis on tegelikult sama nähtus: väljajätmise või sissehaaramise protsessina. Kontrollitahe kas korrastab olemasolevat veel identsemaks (innovatsioon), või võtab sisse ja samastab väljaspoolset. Transformatsiooni aga tuleb võtta ontoloogilise protsessina, mis toimub kogu aeg – aga mis tuleb ilmsiks ainult siis, kui loobutakse muutmise sunnist. Kuidas püsida piiril, kuidas aina täpsema piiritlemise asemel olemasolevat muundada ja nihestada? Pakume selles suunas välja mõned kontseptuaalsed strateegiad, eesmärgiga joonistada, kui tahes katkendlikult, paar pagemisjoont.

Peeter Mürsepp

Kas postfenomenoloogia on fenomenoloogia? Sissevaade Don Ihde tehnikafilosoofiasse

Veidi enam kui kakskümmend aastat tagasi ilmus ühe juhtiva tehnikafilosoofi sõnavarasse termin 'postfenomenoloogia'. Termin tausta intervjuus selgitades on

Don Ihde ise väitnud, et tema fenomenoloogia on variatsiooniline kuna tehnoloogia rakendused pole kunagi piiratud ja sageli ületavad leiutajate kujutlusvõime piirid. Ihde nimetab oma fenomenoloogiat ka pragmaatiliseks kuna ta alati uurib midagi konkreetset. Kokkuvõtvalt ütleb Ihde, et tema fenomenoloogia on 'materialistlik' ning klassikalisest fenomenoloogiast väga erinev. Tal polevat midagi ühist transtsendentaalsete mõtlejatega nagu ta neid nimetab, toomata näiteid või subjektiivsuse jäänustega kartesiaanlikus mõttes, mis tema arvates mingil määral Husserlil olemas. Rohkem ühist olevat Merleau-Ponty ja hilisema Husserliga. Seega, kui võtta normiks varane Husserl, on Ihde iseenese sõnul fenomenoloogias tõeline hereetik. Aga miks siis üldse fenomenoloogia mõistet kasutada? Ihde selgitab, et ta tegeleb variatiivsuse ja keerukusega ning näitab, kuidas kogemused kujunevad intuiitivseteks. See olevat vastavuses fenomenoloogia üldise traditsiooniga. Samas nimetab Ihde ennast üheaegselt nii post-subjektivistiks kui post-objektivistiks. Merleau-Ponty'd ja Husserlit saab vaevalt objektivismiga seostada. Ihde tegelikult eitab nii subjektiivsust kui objektiivsust ja nimetab ennast hoopis relativistlikuks mõtlejaks, aga siiski mitte relativistiks. Tehnoloogiaid analüüsides ei saa tõesti piirduda objektiivse olukorra subjektiivse kirjeldusega, või vähemalt tavapäraselt nii ei tehta, vaid tuleb vaadelda inimeste vahelisi individuaalseid ja ühiskondlikke seoseid ning keskkonda.

Ihde puhul on kindlasti tegemist tehnika (tehnoloogia) filosoofilise analüüsiga. Võib olla on see ületatud fenomenoloogia või fenomenoloogiale järgnev. Aga miks ikkagi just fenomenoloogia, mitte näiteks postsubjektivism või isegi postpragmatism või -materialism?

Rita Niineste

Millest me mõtleme, kui me mõtleme seksist?

Õhtumaises mõtteloos on mõtlemist ja seksi traditsiooniliselt pigem vastanditena esitatud. Vähemalt Platonist alates saadab lääne mõtlemist umbusk seksuaalsete naudingute suhtes. Sellest tulenevalt on filosoofid püüdnud seksi mõtet leida millestki naudinguvälisest, nagu soojätkamine, abielu, empaatia, armastus või midagi muud. Seksi nauditavust on aga peetud kas tühiseks või iseenesestmõistetavaks. Ettekandes analüüsin seksuaalsete kogemuste tähenduslikkuse tingimusi ning väidan, et nauding on nende hulgas keskne. See tähendab, et seksuaalsete olukordade tajumiseks tähenduslikuna (seksuaalsena) on nendega kaasnev nauding peamine eeltingimus ning muud aspektid ja eesmärgid, nagu järglaste saamine, empaatia, armastus jne on sekundaarsed. See ei tähenda, et need muud aspektid oleksid ebaolulised või ebakohased, vaid et nende olemasolu ei määra olukorra või kogemuse tajumist seksuaalsena. Selle selgitamiseks analüüsin seksuaalse iha, selle objekti ja naudingu vahelist suhet ning näitan, et kuivõrd seksuaalse iha objekt ei ole naudingust lahutatav, siis ei saa vilja kanda ka katsed käsitleda naudingut seksuaalsete kogemuste juures ebaolulisena. Ettekande teises osas võtan vaatluse alla mõned tagajärjed, mille on kaasa toonud lääne mõtlejate keskendumine seksuaalse naudingu asemel selle objektidele, ning arutlen selle üle, milliseid küsimusi tõstatab see tänapäeval õigluse, kestlikkuse ja tehnoloogia

seisukohast.

Robert Kuusk

Tikutulega eetost otsides – kunstnik generatiivmodelite ajastul

On lihtne näha kuidas pilte genereeriv tehisintellekt on muutmas meie suhet nii maailma kui kunstiga. Ta toodetud pildid on näiliselt kunstilise väärtuseta simulaakrumid. Kuna iga genereeritud pilt on tehtud varasemate piltide stiilis võib jääda mulje justkui mudeli väljund ei ole kuidagiviisi originaalne. Siiski on kunst ja kunstniklikkus võimalik, sest õige tulemi välja manamine on oskustöö. Samamoodi nagu varane fotograafia oli vaid algeline mitte ainult tehniliselt, vaid ka fotograafi oskuste tõttu, on meie koostöö tekst-pildi generatiivmodelitega oma algtasemel. Isegi praeguses lapsekingades olevast väljast on tulnud oma ajastu eetosega läbistatud töid (ja seda väärtuslikul moel). AI genereeritud kunst on hüperstimuleeriv ning omab endas tohutut väge. Seetõttu on oluline välja õpetada kunstnikke (kunsti all mõtlen ma siinkohal seda sõna Kreekalikus mõttes - τέχνη) kes oleksid võimelised enda mudeleid treenima ning sealt erakordseid kunstiteosed välja võluma. See tähendab, et kunstnik peab õppima tundma oma tööriistu lähedalt ja intiimselt või isegi oskama neid ise kokku panna. Samamoodi nagu igal on võimalik telefoniga fotosid teha, ei tähenda see, et fotograafia kui kunst on kuskile kadunud. Siin saame analüüsida paari valitud genereeriva mudeli poolt kokku pandud kunstitööd, mis illustreerivad selle uue kunstižanri tugevusi. Esiteks mitut stiili kokku suruv videoformaad ning teiseks erootilise sisuga hüpersiimuleerivad pildid ja nendest välja sündinud koletislikud paroodiad. On väga oluline filosoofiliset tehisintellekti toel loodud žanrite sabast kinni saada, sest aega mõtlemiseks ja tajumiseks ning nendele mõjudele reageerimiseks on vähe.

Simon Barker

The Mental Health Crisis in Academia: Epistemic Health, Institutions, and Epistemic Injustice

This paper introduces the concept of 'epistemic health' to examine how, by contributing to stakeholders' poor mental health, institutions can perpetrate a distinctive form of epistemic injustice that I label 'institutional epistemic health injustice'. To illustrate, the paper discusses evidence of a mental health crisis among academic researchers and faculty.

Section 1 introduces the concept of 'epistemic health'. Roughly, this concept refers to the relationship between epistemic agency and mental health. Illustrated via the examples of depression, anxiety, and burnout, I suggest that epistemic agency and mental health are tightly intertwined in such a way that: (i) Mental health can impact one's capacity to exercise epistemic agency, and (ii) one's capacity to exercise

epistemic agency can impact one's mental health. It is in reference to this bi-directional relationship that I introduce the concept of 'epistemic health'.

Section 2 introduces the concept of 'institutional epistemic health injustice'. The concept of epistemic injustice refers to several related phenomena in which a person or group is unjustly wronged in their capacity as an epistemic agent. I suggest the concept of epistemic health helps us to recognise a distinctive form of epistemic injustice that I label 'institutional epistemic health injustice'. Institutional epistemic health injustices occur when institutional policies, systems, or culture unjustly compromise stakeholders' epistemic health. To illustrate the concept, section 3 discusses evidence for a mental health crisis amongst academic researchers and faculty, with particular focus on figures concerning depression, anxiety, and burnout.

Vivian Puusepp

Kes on selle teksti autor? Tehisintellekti rollist tekstiloomes lähtuvalt laiendatud vaimu lähenemisest

Chat GPT ja teiste tekstirobotite kiire areng raputab tavaarusaama teksti autorlusest ja tekitab uusi küsimusi. Kui ma kasutan ettekande kirjutamisel tekstiroboti abi, siis kas tekstirobotit tuleks käsitleda ühe allikana teiste seas, pelga tööriistana või ettekande kaasautorina? Kas tehnoloogia areng sunnib meid muutma autori mõistet?

Oma ettekandes uurin võimalust käsitleda tekstiloomes inimese ja tehisintellekti (TI) koostööd laiendatud vaimu (LV) lähenemisest johtuvalt. LV kohaselt võivad inimese kognitiivsed protsessid laieneda väljapoole tema aju ja keha piire, hõlmates väliseid protsesse osana kognitiivsest süsteemist. Uurin võimalust rääkida laiendatud autorist, mille puhul on inimese tekstiloomeprotsessid tekstiroboti abil laiendatud.